

Александра Фостиков

Историјски институт Београд, Београд – Србија

e-mail: aleks.fostikov@gmail.com

МРАМОРНИЦИ ИЗ ЖИЧЕ – КАМЕНАРИ ИЛИ ГРАДИТЕЉИ СПОМЕН ОБЕЛЕЖЈА?*

Апстракт: У домаћим ћириличним изворима термин мраморници јавља се свега два пута и то у истом делу - Житију светог Саве, Теодосија Хиландарца. У оба случаја означени су као припадници мајстора, који су учествовали у изградњи и опремању манастира Жиче. Мада ипсури, ови подаци отворили су неколико питања у литератури. Тако су постављена она о значењу назива и нивоу вештине тих делатника, времену њиховог доласка, месту одакле су стигли. Овом приликом стога је посебна пажња посвећена истраживању улоге и функције мраморника на територији средњовековне Србије. Ради увида у могућности интерпретације, осим поменутих података, у обзир су узети и они, познати у страним изворима. Такође размотрене су могућности инкорпорације назива мраморника у дело Теодосија, као и у локалну традицију.

Кључне речи: мермер, мраморници, мраморје, Жича, занатство, обрада камена, свети Сава, споменик, средњи век, Србија.

У литератури се сматра да је изградња манастира Жиче и цркве светог Спаса, започета највероватније око 1206/1207, односно после преноса мошти св. Симеона у Студеницу и помирења Стефана и Вукана. У складу да подацима, да се у време радова Сава налазио на месту архимандрита Студенице, као *terminus ante quem* узима се обично 1214. година, када се он налази на Светој Гори. Црква је живописана најкасније пре сабора 1221, односно након повратка Саве, 1219. Током тог периода манастир постаје не само важна владарска задужбина, већ и седиште Архиепископије (1219), а место у истој налазе и мошти Стефана Првовенчаног, које је ту пренео Сава из Студенице, пре 1229. Мада је првобитно и замишљена као задужбина браће ктитора, из нове светородне династије Немањића, Стефана и Саве, за сада није сигурно да ли је Жича и одмах намењена за седиште Архиепископије, засноване тек касније, по стицању аутокефалности Српске цркве (1219), или је таква мисао сазрела постепено. Подаци из дела Доментијана и Теодосија, као и других извора, међу којима се морају издвојити и *Жичке повеље*, указују на важност овог манастира као сакралног, али и световног центра - крунидбеног места владара и места постављања архиепископа.¹ У традицији је стога сматра се упамћена и као Седмобратна Жича.²

* Рад је део пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029) и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

¹ Ћирковић 2000, 11-15. Започињање градње поједини аутори смештају и касније, ближе 1210. години. О времену и фазама грађења, те узорима има такође различитих мишљења. Тодић 1990-

Управо у вези Жиче, помињу се једино у домаћим сачуваним изворима и мајстори мраморници, и то два пута у истом делу - *Житију светог Сава*, у ком Теодосије износи бројне детаље, па и у вези овог манастира, које пак Доментијан не помиње.³ Мада штури, ови подаци отворили су неколико питања у литератури. Најпре се расправљало о значењу назива и нивоу вештине тих делатника⁴, а затим и о подацима, према којима су они стигли из „*грчке земље*“, односно „*Константиновог града*“, који се у то доба, заправо налазио у власти *Латина*. Тако је дошло и до происпитивања времена њиховог доласка, потраге за местом одакле су стигли.⁵

Истовремено, бројни аутори су често наизменично користили та два помена мраморника углавном не обрађујући пажњу на ситне разлике, нити издања рукописа, а махом су разматрали и само поједине делове тих редова. Тако се често стиче и утисак и да је реч о истој групи *обрађивача мермера*.⁶ Стога треба поново истаћи да се у *Житију*, па и у више верзија преписа Теодосија, мраморници помињу не само два пута, већ и у различитом контексту и у извесном хронолошком размаку. Први пут су у питању *делатници, зидци и мраморници, искусни*, које је Сава из *грчке земље* довео да *цркву украсе*. Други пут, у питању су *мраморници*, односно *мраморници и животописци* (негде *иконици*) из Константиновог града, које је Сава *са собом довео*, ради *довршавања* исте.⁷

Ко су били ти мраморници и која је заправо њихова улога и функција на територији средњовековне Србије, ипак није до краја решено. Поставља се и питање да ли је тај назив Теодосије користио само да означи припадника *мајстора мермера*, илије његово увођење у житије имало и додатно значење.

Позиционирање камена као материјала од посебног значаја за људски род огледа се у континуитету схватања. Од каменог доба, преко култа камена до камена мудрости, *кнежијег камена* карантанских кнезова или каменог престола, он задржава

1991,25 -26. Чанак-Медић, Поповић, Војводић, 2014, 23, н.8 и даље, са ст. лит.; Стевовић 2014, 45–58, са ст. лит.

2 Милићевић 1876, 654.

3 Теодосије (Богдановић) 1988, 173, 205, коментар 337.

4 Шупут 1985, 157-160; Чанак Медић 1997, 113-131; Поповић 1994, 383. Вид. и: Чанак-Медић, Поповић, Војводић 2014, са ст. лит.

5 Као могућа место одакле су они заправо дошли разматрани су Солун и Никеја. Има и мишљења да су ти мајстори можда и били пореклом из Константинопоља, из ког су након пада града и избегли. Тодић 1990/91, 25 н.12; Радић 2011, 28-31, уп: Чанак-Медић, Поповић, Војводић 2014, 167, 364-365. Треба напоменути и да Доментијан спомиње Константинопол, као место где је Сава боравио пре смрти, радећи у манастиру Светог апостола Андрије, са *царским мајсторима*. Доментијан (Маринковић, Мирковић) 1988, 220, уп. пратеће коментаре: 374-375.Што се тиче термина „грчка земља“, можда у будућим истраживањима треба разматрати тај назив из угла времена самог Теодосија и настанка *Житија*.О рукописима и датовању *Житија* Теодосија: Шпадијер 2010, 3-16, са прегледом мишљења и ст. лит; Тодић 2017, 3-20, са ст. лит.

6 Осим цитирања само појединих делова, некада је назив мраморник и превођен у цитатима, сходно схватању аутора, па се дешавало да се наводи и да су дошли *зидари и каменоресци из грчке земље, а сликари из Цариграда*, уп. Пурковић, 1985, 73. Вид. и даље. Тек у новије време оба податка се паралелно одвојено наводе, али и даље без детаљнијих коментара: Тодић 1990-1991, 25; Чанак-Медић, Поповић, Војводић 2014, 25, 28, и даље.О том виду појединачног разматрања и Стевовић 2014, 45–58, посебно 48 н. 29.

7 Теодосије (Даничић)1860, 98 (*зидци и мраморници*), 141 (*мраморници*); Теодосије (Богдановић) 1988, 173 (*зидци и мраморници*), 205 (*мраморници и животописци*). У варијанти: *иконици и мраморници* из Цариграда у: *Повѣсть* (Вукомановић)1858, 259; *Словарь*, 289. Чињеница да постоји преко тридесет преписа дела Теодосија захтева да када се стекну могућности, исти буду и детаљније упоређени и по овом питању. Вид. изнад н. 5.

место у свакодневници схватања и обичаја. Осим у градитељству, камен стиче улогу и у оквиру система сахрањивања, а јавља се и у облику саркофага, али и аморфног надгробника.⁸ О употреби камена, као и мермера у средњовековној Србији, осим материјалних сведочанстава, говоре и домаћи наративни извори, који описују поједина здања или веће градитељске подухвате. Међутим, они скоро да не доносе податке о његовим обрађивачима, па је доста тешко разграничити делатности унутар назива те групе занатлија. Ипак, временом се може опазити како улазе у сферу интересовања аутора, па и животописаца. Тако док Теодосије даје увид у само неколико података о мајсторима, радовима или пак изгледу Жичког манастира, каснији извор Цамблук, доноси далеко детаљнији опис Дечана, сходно схватањима свог времена, као и издвојен *мотив прикупљања мајстора*.⁹

Реч *мрамор*, јавља се у домаћим изворима као назив за мермер, синоним за камен, међник, а у народној традицији везује се за надгробник, споменик, одакле и термин *мрамори*, *мраморје*... за гробље у микротопонимији. Осим лепоте, мермер се издваја и због лакоће обраде, а на значењу задобија и као материјал у складу са статусом поручиоца. Посебно је био цењен бели студенички мермер, који се експлоатисао од 12. века. Коришћен је у Богородичиној цркви Студенице, у Градцу и у Сопоћанима, као и за израду појединих елемената и у другим црквама, попут Жиче или цркви у Плани, али и за спомен обележје на месту смрти деспота Стефана Лазаревића 1427, код Аранђеловца.¹⁰ Вредност мермера, почетком 15. века, истиче посебно Цамблук, управо у време када се здање ценило осим према висини и по лепоти материјала.¹¹

И име *мраморник* може се различито тумачити, у зависности од једног од могућих значења, па и назива мрамор, па око истог не постоји и опште слагање у старијој литератури. Сходно првобитном најужем схватању да је мраморник занатлија, који ради са мермером (каменар мермера, *faber marmorearius*), на облагању цркве споља и изнутра овај занат сведен је искључиво на тесање мермера. Додатно, како Цамблук приликом описа прикупљања вештих мајстора, користи назив *каменосечци*, постављено је питање да ли ове можда треба поистоветити са мраморницима. Заправо, функција каменосечца, како и сам назив указује, била је широка, те се ту могу сврстати сви обрађивачи који камен, па и мермер *секу*. Занемаривање других компетенција мраморника и поменути различит приступ подацима изазвали су чак и полемику да ли је податак Теодосија о доласку и раду *сликара и мраморника из „Константинопоља“* уопште и релевантан. У оквиру те тезе, као аргумент коришћен је увид да о том догађају ранији извор Доментијан не зна ништа, те да о њиховом ангажовању нема материјалних

8 ЭССЯ, 135, 137-140; СС, 281; Андрејић, Костић 2005, 231-331; Лома 2009, 89-99; *Etimološki slovar*, 241; Толстој, Раденковић 2001, *passim*; Štih 2012, 306-343; Божанић 2011, 6 н. 41; Жикић 2007, 103-108, 128; Ивић, Грковић 1976, 318, према регистру; Радан - Јовин 1979, 8, 75, 179; Ђирковић 1999, 214. О градитељству каменом и: Мандић 1928, 402; Петровић 2014, *passim*, са ст. лит; Радичевић, Цицковић 2013, 237-248.

9 Теодосије (Богдановић) 1988, 173, 205; Цамблук (Д. Петровић) 1989, 65-66.

10 Исти примену налази у изради надгробника у области између Лима, Дрине, Саве, Мораве и Шар-Планине, и у новије време. *Словарь*, 288-289; Miklosich 1866, 383; Симић 1956, 280-283, 285; Лома 2013, 155-156; Erdeljan 2011, 93-100. Вид. и изнад н.8.

11 Приказујући велелепност тог манастира, аутор упућује и на технике обраде камена, у овом случају мермера: вајање (стубови) и глачање (спољни зидови). *Житије Стефана Уроша Трећег* (Шафарик) 1859, 69-70; Цамблук (Д. Петровић) 1989, 65-66.

доказа. Мада су даља истраживања указала су на делимичне остатке мермера, за сада се на основу налаза не може дефинисати удео рада ових мраморника на изради Жиче.¹²

Писани извори, посебно страни ипак пружају увид у развој професије мраморника. Сматра се да је сам назив најпре из грчког преузет у латински, да би затим поново у датом облику био инкорпориран у средњовековни грчки, одакле је вероватно и стигао у домаћу редакцију словенског језика. Већ одвајање мермера, као драгоценог камена, условила је заправо одвајање мраморника од обрађивача других врста камена. Још у старом Риму помињу се мраморници у различитим улогама, а сем са радним задатком обраде мермера, јављају се и као трговци тим каменом, посредници између каменолома и главног извођача радова, издвајају сеу законодавству као посебна скупина занатлија, добро плаћена, судећи према познатом Диоклецијановом едикту о ценама. У то време могу се сврстати међу најмобилније занатлије, припаднике градитељске струке, организоване у гилде. Међутим, њихови помени у средњем веку, далеко су ређи, посебно у писаним изворима, што је такође првобитно довело до различитих мишљења и теза. Према данашњем схватању у опис посла мраморника, најпре у Византији, али и на Западу, спадало је не само облагање цркви односно тесање плоча, већ и израда мозаичких подова, скулптура на Западу, па и у делу Приморја, односно камене пластике у Византији, па и Србији, где би сем различитих посуда спадали и олтари и црквени намештај, односно пластика од мермера. У Византији, али и у Западној Европи, забележене су тако паралелно радионице тесара, секача, али и скулптора мермера. Такође почетком 13. века, може се запазити да се јављају у улози архитекте.¹³

Мада се мраморници спомињу само у вези зидања Жиче, те доласка страних мајстора, сигурно да је било и домаћих обрађивача мермера, а посебно у крајевима где је било те врсте камена, попут околине Студенице. Неки од њих, вероватно да су школујући се код страних мајстора који су радили на тлу средњовековне Србије, па и током изградње Студенице достигли и ниво вештине византијских и уопште страних мраморника, а поједине групе домаћих обрађивача мермера свакако да су сходно обиму послова биле укључене и у свакодневне послове у оквиру вађења, набавке, опремања здања или израде предмета од мермера.¹⁴

Зашто се пак податак о мраморницима јавља баш код Теодосија, и у ком тачно контексту, питање је које није решено, као ни тачна хронологија њиховог рада на Жичи. Није немогуће да тај термин аутор усваја и из неког одређеног разлога. За сада ипак треба истаћи да није било потребе да исти два пута помиње долазак мраморника, са извесном временском разликом, и у различитом контексту, ако у питању заиста и нису две различите скупине мајстора. Ако се прихвати успостављена хронологија у делу Теодосија, да се податак о *излечењу раслабљеног* дешава пре 1214, у време изградње Архиепископије и *украшавања цркве* по замисли Саве, прва скупина могла је да дође и на позив Саве, приликом уобичајног прикупљања и позивања мајстора поводом започињања радова, још око 1206/1207. Како се јављају заједно са зидарима вероватно да су учествовали и у крупнијим градитељским подухватима. Другу скупину, *мраморнике и живописце*, довео је према речима тог писца, Сава *са собом*, свакако по

12 *Житије Стефана Уроша Трећег* (Шафарик) 1859, 69-70; Цамблук (Д. Петровић) 1989, 65-66; Ћирковић 1999, 215. У том контексту треба истаћи и да се каменосечци и мраморници јављају заједно у позном руском извору из 16. века, али као засебни занати. *Великия Минеи* (Макарије) 1880, 1622. Вид. и изнад, као и н. 4, 5.

13 Blair 1991, 41-56; Fischer 1994, 20-40; Knoор, Jones 1967, passim; Bouras 2002, 548; Greenhalgh 2009; Russell 2013, 204-207. Вид. и н. 7, 8.

14 Симић 1956, 273-290; Erdeljan 2011, 93-94, са ст. лит. о Студеници.

повратку 1219, ради *довршавања* тада још *неосликане* цркве св. Спаса, коју је том приликом додатно *осветио, украсио и утврдио, светом трпезом и моштима*. Пошто се они јављају у вези самог довршавања послова сигурно је да су били у питању вични мајстори.¹⁵ У оба случаја истакнута је и улога Саве као градитеља. Тако он најпре руководи радовима и подучава мајсторе, а затим брине и да се црква доврши.¹⁶

Развој и инкорпорацију назива мраморника, у смислу обрађивача мермера, али и оних који опремају *спомен здања*, а можда и назива *мраморје*, не само у смислу камених надгробника, већ и у смислу споменика, осветљавају делом и два страна извора из различитих периода: један о церемонији крунисања у Византији из 7. века, сачуван на грчком, и други, ћирилични о крунисању Манојла II Палеолога, сачуван у руском изворнику, насталом вероватно у 15. веку. Док први доноси податке о приласку *мнемориалиона* (μνημοριάλος *mnetoralios*) - занатлија задужених за израду меморијалног споменика, односно гробнице владара, са пет узорака мермера, доста каснији ћирилични текст уместо поменутих наводи *мраморнике* и *гробоздатеље*, истичући да су донесени узорци мермера, али и камена других врста.¹⁷ Ови подаци тако недвосмислено указују на првобитну везу мнемориалиона и мермера, али и да је касније у самој Византији изгледа изведена додатна подела међу градитељима *меморија*, на оне који зидају спомен здање, па и гробницу другим врстама камена, и оне који раде са мермером, на облагању или опремању исте и изради појединих пратећих предмета или украса.¹⁸

О занату мраморника, како у оквиру обраде мермера, тако и сахрањивања, податке пружа и домаћа ликовна представа из Дечана, *Полагање Христовог тела у гроб*, где се види рад на изради саркофага од ружичастог мермера. Док главни мајстор

15 Подаци из приче о излечењу, не поклапају у делима Доментијана и Теодосија, баш поводом питања изградње Жиче, па је у литератури дискутабилно да ли је тада и црква св. Спаса већ била изграђена. Теодосије (Богдановић) 1988, 173, 205, уп. Доментијан (Маринковић, Мирковић) 1988, 123, 124. Вид. изнад н. 1. У овом случају спомен *зидања Архиепископије* код Теодосија, могао би да буде схваћен у смислу зидања, не само цркве, већ и осталих објеката. Што се тиче помена часне трпезе, тешко је поверовати да је једна црква изграђена, а да бар није била постављена макар привремена трпеза. Како је Сава ту и боравио са првом скупином мајстора, те је у цркви и излечио ослабљенога пред иконом, она је већ тада морала да буде у функцији.

16 Теодосије (Богдановић) 1988, 173. Остаје непознаница зашто би Сава морао да усмерава рад *вештих зидаца и мраморника*. Да ли је у питању био неки стил делом непознат истим, или је Теодосије само желео да истакне Савин рад на јачању црквеног градитељства за сада није решено. За тезу о првобитном моделу Жиче: Стевовић 2014, 45–58.

17 Leontios' von Neapolis (Gelzer, Mohr) 1893, 36, Сар. XIX; Срезневский 1893, 594; Срезневский 1902, 184; Majeska 1984, 110 -111, 434-435, са ст. лит. за опис Игњатија. а брак Манојла и Јелене: Алексић 2012, 176, 249-250, са ст. лит.; Reinert 2001, 291–303. Последњи рад овом приликом био досупан само у ексерптиме. Опис Игњатија је својевремено приређен још у Чтенијима 1883, а наводи га и П. Срећковић. *О коронацији греческаго императора Мануила*, 23 н.14; Срећковић, 1900, 3-75, гл. 10. У енглеском преводу Леонтија, термин μνημοριάλος, преведен је као назив за гилду гробозидатеља, али је том приликом погрешно указано да је то и једини извор који говори о том делу церемоније крунисања. The Life of St. John the Almsgiver, 228-229, ch.19. Опис Игњатија је својевремено приређен још у Чтенијима 1883, а наводи га и П. Срећковић. *О коронацији греческаго императора Мануила*, 23 н.14; Срећковић, 1900, 3-75, гл. 10.

18 Нема података да ли је и у средњовековној Србији тог времена познат назив *гробоздатељ*, који се јавља у другим словенским језицима. Ипак судећи да зидање гробница, те спомен здања захтева учешће и зидара и каменара, као и да је ово занимање забележено у оквиру описа церемоније крунисања Манојла II и Јелене Драгаш, као и да већ тада постоји словенска кованица, није немогуће да се назив гробозидатељ јавља и на територији српских средњовековних земаља, макар као радна улога. За озидане гробнице: Ercegović-Pavlović 1980, 171-180. Вид. и изнад н. 17.

клесарским чекићем ради на сандуку, двојица мање вештих каменара мермера, доносе нови комад из мајдана, за потребе поклопца. Исти услед само делимичне обраде приликом вађења, изгледа попут аморфног надгробника.¹⁹

На основу свега наведеног за сада се ипак само може закључити да је реч мраморник преузета и у ширем и у ужем значењу, као име за каменара, тесара, али и скулптора мермера. Такође није немогуће ни да је коришћење назива мраморник код Теодосија, могло да се односи не само на обрађиваче мермера, већ и на градитеље спомен здања, гробнице, саркофага и декорације и обележија од мермера попут *мраморне раке* владара. У том смислу име *мраморника*, могло је да буде инкорпориано и у народну традицију надгробног *мраморја*.²⁰

Скраћенице

ЭССЯ - *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, т. 9, Москва, 1983.*

Etimološki slovar - BezlajF., Snoj M., Furlan M., *Etimološki slovar slovenskega jezika* III, p-s. Ljubljana: SAZU, Institut zaslovenski jezik, 1995.

Словарь - Словарь русского языка XI-XVII, т. 9, подготовлен Института русского языка им. В. В. Виноградова – РАН: Наука, Москва, 1982.

СС - Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Слав. ин-т Акад. наук Чеш. Респ., Ин-т славяноведения и балканистики Рос. АН ; [Э. Благова и др.]; Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. - М. : Рус. яз., 1994.

Извори и литература

Алексић, В. Г. (2012): *Наследници Мрњавчевића и територије под њиховом влашћу од 1371. до 1395. године*, Београд. Докторска дисертација у рукопису, доступна на: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6086/bdef:Content/get> (09.09.2015.).

Андрејић, Љ.; Костић, С. (2005): *Прилог библиографији камен у животу, обичајима и веровањима нашег народа*, Гласник етнографског музеја 69, 231-331.

Blair, J.(1991): *Purbeck Marble*, in: *English Medieval Industries: Craftsmen, Techniques, Products*, eds. J. Blair, N. Ramsay, Cambridge, 81-106.

Божанић, С.(2011): *Ороними у српским средњовековним повељама – њихов помен у функцији пограничног ентитета простора*, Истраживања 22, 117–130.

Bouras, C. (2002): *Master Craftsmen, Craftsmen, and Building Activities in Byzantium*, in: *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*, II, ed. A. E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. in three volumes as number 39 in the series Dumbarton Oaks Studies, Dumbarton Oaks, 539-554.

Великия Минеи Четии собранныя российским митрополитом Макарием (1880): Вып. 6. Октябрь, дни 19-31, СПб.

Вукомановић, А. (1858): *Грађа за историју народа и књижевности српске: Повѣсть ѡтъ битија и о царствихъ васехъ родовъ*, Гласник ДСС 10, 211-277.

¹⁹ Кесић Ристић 2001, 131-136.

²⁰ У том случају можда убудуће треба размотрити и одакле би Теодосије могао да преузме дати назив у том контексту.

Greenhalgh, M. (2009): *Marble Past, Monumental Present: Building With Antiquities in the Mediaeval Mediterranean*, Brill.

Доментијан (1988): *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, прир. Р. Маринковић, прев. Л. Мирковић, СКЗ, Београд.

Erdeljan, J.(2011): *Studenica: An identity in marble*, Зорграф 35, 93-100.

Ercegović-Pavlović, S. (Srpanj 1980): *Kasnoantička tradicija u srednjovjekovnim nekropolama*, Вјесник Археолошког музеја у Загребу 12-13 No.1, 171-180.

Житије Стефана УрошаТрећег, списано Георгијем монахом (1859): Издао Ј. Шафарик, Гласник ДСС 11, 35-94.

Жикић,С. (2007): *Српски средњовековни намештај*, Задужбина Андрејевић, Београд.

Ивић, П.; Грковић, М. (1976): *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад.

Кесић Ристић, С.(2001): *Дечанска сцена "Полагања Христовог тела у гроб" и сахрањивање у средњовековној Србији*, Гласник Српског Археолошког Друштва 17, 129-136.

Кноор, D.; Jones, G. P. (1967): *Mediaeval Mason: An Economic History of English Stone Building in the Later Middle Ages and Early Modern Times*, Manchester U.P.

Лексикон српског средњег века (1999): Ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд.

Leontios' von Neapolis (1893): *Leben des heiligen Johannes des Barmherzigen, Erzbischofs von Alexandrien*, ed. H. Gelzer, J.C.B. Mohr (P. Siebeck), Freiburg i. B. Und Leipzig.

Лома,А. (2009): *Киљан 'пободен камен' — далматоромански остатак на тлу Црне Горе?*, Јужнословенски филолог 65, 89–99.

Лома, А. (2013): *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опште словенских именовних образаца*, САНУ, Београд.

Majeska, G. P.(1984): *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Dumbarton Oaks.

Мандић, К.(1928): *Из долине Кашка-Дарје у Самарканд*, Нови бехар 24, Сарајево, 400-404.

Miklosich,F.(1866): *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*, Vindobonae 1862 – 1865,G. Braumueller.

Милићевић, М. Ђ. (1876): *Кнежевина Србија*, Београд, 654.

О коронацији грчког императора Мануила Палеолога и его супруги в 1392. г. (1883. Јанвар-Март): Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Книга первая, 19-24.

Петровић, В.(2014): *Друштвена и просторна структура српских градских насеља у позном средњем веку*, Филозофски факултет, Београд (докторска теза у рукопису), Библиотека Одељења за историју, Филозофски факултет: ISDD 247.

Поповић, С. (1994): *Крст у кругу: архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд.

Пурковић, А. (1985): *Српска култура средњег века*, Острог.

Радан – Јовин, М.(1979): *Студеница*, Саопштења XII.

Радичевић, Д.; Цицковић, А. (2013): *Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику*, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, ур. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Београд: Српско археолошко друштво; Ваљево: Завод за заштиту споменика културе, 237-248.

Радић, Р. (2011): *Цариград у српским средњовековним изворима*, Радови часопис за хуманистичке и друштвене науке 14, 13–48.

Reinert, S. W. (2001): *Political dimensions of Manuel II Palaiologos' 1392 marriage and coronation: some new evidence*, in: *Novum Millenium. Studies on Byzantine History and Culture* dedicated to Paul Speck, eds. C. Sode, S. Takács, Ashgate, Aldershot, 291–303.

Russell, B. (2013): *The Economics of the Roman Stone Trade*, OUP Oxford.

Симић, В. (1956): *Резање мермера у Студеници и Чемерном*, Гласник Етнографског музеја 19, Београд, 273–290.

Словенска митологија. Енциклопедијски речник, ур. С. М. Толстој, Љ. Раденковић, Београд, 2001.

Срезневский, И. И. (1893, 1902): *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т 1, СПб; т. 2, СПб.

Срећковић, П. С. (1900): *Преглед историјских извора о кнезу Лазару и Краљевићу Марку*, Споменик САН 36.

Стевовић, И. (2014): *Једна хипотеза о најстаријем раздобљу Жиче*, Зограф 38 45–58.

Теодосије (1860): *Живот светог Саве*. Написао Доментијан (односно Теодосије), ед. Ђ. Даничић, Биоград.

Теодосије (1988): *Житија*, прир. Д. Богдановић, СКЗ, Београд.

Тодић, Б. (1990/91), *Иконографска истраживања жичких фресака XIII века*, Саопштења XXII–XXIII, 25–40.

Тодић, Б. (2017): *О времену и разлозима писања Теодосијевог Житија светог Саве*, ПКЈИФ 83, 3–20.

The Life of St. John the Almsgiver (1948): *Three Byzantine Saints: Contemporary Biographies of St. Daniel the Stylite, St. Theodore of Sykeon and St. John the Almsgiver*, trans. E. Dawes, and introductions and notes by N. H. Baynes, London.

Fischer, M. I. (1994): *Historical and philological observations on Marmorarii in Byzantine Palestine in the light of two Greek inscriptions*, *Mediterranean Language Review* 8, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 20–40.

Цамблак, Г. (1989): *Књижевни рад у Србији*. Приредио Д. Петровић. На савремени језик превели Ј. Мирковић, Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић, Д. Петровић. Београд, СКЗ.

Чанак Медић, М. (1997): *Дело мраморника Светога Саве у Жичи*, Спаљивање моштију Светога Саве : 1594–1994 : зборник радова, Београд : Свети архијерејски синод Српске православне цркве, [тј.] 1998 (Београд : Штампарија Српске патријаршије), 113–131.

Чанак-Медић, М.; Поповић, Д.; Војводић, Д. (2014): *Манастир Жича*, Београд : Републички завод за заштиту споменика културе, (Београд : Публикум) [фотографије Бранислав Стругар ... [и др.] ; цртежи, карте и акварели Драгана Милисављевић ... [и др.]].

Ђирковић, С. М. (2000): *Жича као архијерејско седиште*, у : Манастир Жича: зборник радова, Краљево, 11–15.

Шпадијер, И. (2010): *Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца*, ПКЈИФ 76, 3–16.

Štih, P. (2012): *Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami. Problemi njegovega izročila, razvoja in potekak ot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih*, *Zgodovinski časopis* 66-3/4 (146) 306–343.

Шупут, М. (1985): *Мраморници у Жичи*, Зборник за ликовне уметности МС 20 157–160.

**MRAMORNICI OF THE SAINT SAVA FROM ŽIČA:
STONE WORKERS OR MEMORIALS BUILDERS?**

As a special name for the stone craftsman, in the narrative sources the word “mramornik” (marble craftsman) appears. It is adopted from the Greek language and can be interpreted differently.

The facts about marble craftsmen who came from Greek territory / Constantinople, at the invitation of St. Sava from the opus of Theodosius, opened a debate on the meaning of the word *mramornik* in the literature, as about the arrival time of those and from which place they came. At the same time the information about gathering stonecutters (*kamenosječaca*) for the building of the Decani monastery from the work of Camblak led to opinion that the functions of the marble craftsmen were same as those of stone workers. Recent studies indicate that in the work of the marble craftsmen actually belonged wide range of activities. And that *mramornici* could be divided within themselves: on those less skilled and those more skilled - sculptors of marble, who worked on decorative elements. In that context the double mentions of *mramornici* maybe also should be observe in future. First group maybe worked with masons on non movable construction, second worked on ornamental and some interior parts.

In addition, comparison of the sources about the coronation of the Byzantine rulers from different periods, allows the possibility that the name itself represented also the sort of synonym of the older term - *mnemoralios* - builders of the mausoleum and maker of the sarcophagus and tomb. Perhaps by the same way the term was integrated in local toponymy.

